KELETAS PASTABŲ APIE SISTEMATIKOS TERMINIJĄ

Didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – LKŽ) nei prie žodžio *karalystė*, nei prie žodžio *karalija* nerasime organizmų pasaulio aukščiausio pagrindinio taksono pavadinimo. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (toliau – DŽ) prie žodžio *karalystė* trečiosios – prk. – reikšmės „sritis, kur kas nors vyrauja, viešpatauja“ randame iliustracinį pavyzdį *grybų karalystė*, bet jis pateikiamas ne kaip sistematikos terminas. Vieni botanikai šį taksoną vadina terminu *karalystė* AAS 17, o kiti – *karalija* G 170. Dažnesnis ir ilgiau vartotas terminas – *karalystė*. Jį ir reikėtų laikyti norminiu. Be to, kartais netaisyklingai pavadinami ir tarpiniai taksonai, pvz.: *antkaralystė* (Superregnum) ir *pokaralystė* (Subregnum). Turėtų būti: *antkaralystis* ir *pokaralystis*.

Kai kurių taksonų pavadinimai turi specialias ir lotyniškas, ir lietuviškas priesagas. Pavyzdžiui, augalų skyriams pavadinti vartojama lietuviška priesaga *-ūnai* (lot. *-phyta*), klasėms *-ainiai* (lot. *-opsida*), eilėms *-iečiai* (lot. *-ales*), šeimoms *-iniai* (lot. *-aceae*). Tačiau jas vartojant reikiamo nuoseklumo dar nėra. Antai augalų eilėms pavadinti šalia priesagos *-iečiai* vartojamas dar ir sandas *-žiedžiai*. Įvairuoja varietetų ir veislių pavadinimai. Panašius nevienodumus galėtų pašalinti tik patys tų sričių specialistai kartu su terminologais.

Toliau aptarsime keletą mūsų pastebėtų šios srities terminų darybos ir vartosenos nenuoseklumų.

1. Entomologijos terminija dar nesutvirtėjusi

Tettigonia viridissima! Tettigonia viridissima!
Nežino jis pats, kad jo vardas toks – keletą šimtmečių, –
Šauk kiek tik nori pievoj ar tyruose – niekas
Neatsilieps nei lotyniškai, nei lietuviškai, nei po mirties.

S. Jonauskas „Žaliasis žiogas“

Cituotame eilėraštyje poetas tarsi žaidžia lotynišku žiogo vardu. Tačiau panašiai rašoma ir akademiniame veikale „Lietuvos fauna" (I, V., 1995), pvz.: „Tik Lietuvos pajūryje randama halofilinių vabalų. Tai rūšys, prisitaikiusios gyventi druskingose dirvose (pvz., *Cicindela maritima, Dyschirius obscurus, D. impunatipennis, Bembidion pallidipenne, Pogonus chalceus, Dicheirotrichus rufithorax, Cercyon litoralis, Aegiala arenacia, Coccinella undecimpunctata, Phyllon gibbus*)" (p. 24). Tik čia jau ne poetinis šmaikštavimas, čia – mokslinis įvardijimas. Tačiau kodėl nevartojami lietuviški terminai? Juk toliau tame pačiame veikale daugelis minėtųjų vabalų vadinami jau lietuviškai, pvz.: *Cicindela – šoklys, Dischirius – nykštukžygis, Bembidion – barzdukžygis, Dicheirotrichus rufithorax – rudakrūtinis žygis, Cercyon – puvėsinukas, Aegiala arenaria – kopinis mėšlavabalis, Coccinella – boružė, Phylan gibbus – pajūrinis juodvabalis* ir t. t. Iš šių pavyzdžių matome, kad entomologams lotyniški profesionalizmai patogesni, mokslinėje literatūroje vien jais dažnai ir verčiamasi. Lietuviška entomologijos terminija gerokai patvarkyta leidžiant prof. S. Pileckio knygas ir akademinį veikalą „Lietuvos fauna". Tačiau ir sutvarkytuose leidiniuose dar pasitaiko taisytinų atvejų. Pavyzdžiui, paimkime du terminus: *ūsuotiškasis juodvabalis* (Upis ceramboides L.) ir *ūsuotiškasis dulkiagraužis* (Pseudocistela ceramboides) LF II 63, 66. Yra ir vabalų šeima *ūsuočiai* (Cerambycidae) LF II 87. Nėra lietuvių kalboje tik būdvardžio *ūsuotiškas*. Entomologai jį susikuria panaudodami panašumą reiškiančią priesagą *-iškas*. Vadinasi, *Upis ceramboides* – tai į *ūsuotį* panašus *juodvabalis*. Taip pat motyvuotas ir terminas *krypūnėliškasis juodvabalis* (Crypticus quisquilius L.) – į *krypūnėlį* panašus *juodvabalis*. Tačiau to paties taksono terminas *kailiavabalinis juodvabalis* (Cylindrinotus dermestoides), būdamas tokios pat motyvacijos, padarytas jau su priesaga *-inis*. Bėda čia maža: priesagos *-inis* būdvardžiai irgi gali reikšti panašumą. Kalbininkas P. Kniūkšta, nuodugniai tyrinėjęs priesagos *-inis* būdvardžius, taip rašo: „Sinonimiški priesagų *-iškas* ir *-inis* būdvardžiai, kaip jau esame minėję, kalbėdami apie panašumo būdvardžius, turi reikšmės skirtybių. Būdvardžiai su *-iškas* turi būdingosios ypatybės žymimąją kokybinę reikšmę, o su priesaga *-inis* – žymi daiktų rūšį" PB 183. Vadinasi, rūšiai įvardyti šiuo atveju geriau tiktų priesaga *-inis*, bet su šia priesaga

entomologijos terminijoje daromi kitokios motyvacijos rūšiniai terminai, pvz.: *kinivarpinis krypūnėlis* (Paromalus parallelipipedus), *pjūklelinis vaisiastraublis* (Curculio crux) ir pan. Čia nurodoma ne panašumo, bet bendros gyvensenos ir mitybos reikšmė. Kadangi panašumui reikšti šios srities terminijoje priesaga *-iškas* vartojama ir kitais atvejais (pvz., *kiaušiniškoji dusia* (Hyphydrus ovatus L.), *rutuliškasis kūdravabalis* (Coelostoma orbiculare) ir pan.), tai priesagos *-inis* šia reikšme nereikėtų vartoti. Tačiau priesagos *-iškas* rūšinius būdvardžius reikia įvardžiuoti, pvz.: *kriaušiškas* (=*kriaušiškasis*) *šliužažygis* (Cychrus ceraboides L.), *gaubliškas* (=*gaubliškasis*) *kerpvabalis* (Amphicyllis globiformis) ir pan. Tai būtų terminologinis bendrinės kalbos normos variantas.

Peiktini terminai *juostuotoji prūdadusia* (Porhydrus lineatus) ir *paprastoji naradusia* (Scarodytes halensis). Vienas dalykas – nevartotinas žodis *prūdas*, o kitas – sudurtinio žodžio galūnė turėtų būti ne *-ia*, bet *-ė* (plg. *paprastoji kūdradusė* – Graptodytes granularis L.). Visiškai neaišku, su kuo reikėtų sieti sudurtinio žodžio *naradusia* pirmąjį sandą.

Kartais vabalų pavadinimai esti pernelyg gremėzdiškos darybos, pvz.: *rausiavabališkasis urvavabalis* (Nemadus colonoides) ir pan. Daug paprasčiau būtų šį vabalą vadinti, pavyzdžiui, taip: *rausiavabališkasis urvūnėlis*. *Briaunavabalius* (Micropeplidae) būtų galima vadinti terminu *briaunìliai*. Ypač reikėtų paisyti genčių pavadinimų paprastumo. Tada ir rūšių pavadinimai būtų paprastesni.

2. Augalų vardų kraipiniai

Būk atlaidi ir gera
Žydinčiam builiui,
Kurs vis dar neišmoko
Savo lotyniško vardo,
Musca domestica!

A. Nyka-Niliūnas „Musei“

Visi augalai ir augalėliai jau moka savo lotyniškus vardus. Juos to išmokė K. Linėjus ir jo mokiniai. Tik lietuviškų vardų vis dar trūksta

arba jie yra iškraipomi. Pavyzdžiui, „FLOREXLIT PAVASARIS 1998“ reklamoje gėlė *lenktažiedis trimičius* (Salpiglossis sinuata) gavo vardą *lenktažiedis trinyčius*. Tokio vardo nėra nei LKŽ, nei LBŽ, kur surašyti ne tik moksliniai, bet ir tarminiai augalų pavadinimai. Manytume, kad toks terminas nebuvėlis atsirado iš korektūros klaidos. Arba vėl kitas pavyzdys. Labai puošniai ir tvarkingai išleistoje knygoje „Sodo gėlės“ (V., 1996) randame terminą *virgininė kalabarpuprė* (Physostegia virginiana). Knygos rodyklėje pasitaisoma: *virgininė kalabarpupė*. Ir vis tiek negerai. *Physostegia* yra *pūstatauris*, o *Physostigma – kalabarpupė*. Taigi sumaišyti du visiškai skirtingi augalai. Jų lietuviški vardai irgi, galima sakyti, niekam tikę. *Pūstatauri* galima palikti tik todėl, kad jis yra vartotas LBŽ, o vietoje *kalabarpupės* geriau tiktų lietuviškas žodis *pupuõlė*.

Lietuviškiems augalų vardams reikėtų teikti pirmenybę. Pavyzdžiui, dabar konkuruoja terminai *čėras* ir *eleboras*. Tai labai anksti pražystančio, bet nuodingo augalo pavadinimas. Pirmasis terminas yra vartotas J. Pabrėžos, bet LKŽ pateikiamas be kryželio (t. y. vartotinas), o antrasis – sugramatintas graikiškos kilmės lotyniškas terminas *Helleborus*. J. Pabrėžos termino nereikėtų pamiršti.

Kai kurie lotyniški skoliniai sunkiai ištariami, net nepanašūs į augalų vardus. Antai gražiai išleistoje knygoje „Kambarinės gėlės“ (V., 1997) randame nepakankamai sulietuvintų augalų vardų. Vienas tokių vardų – *veltheimija* (Veltheilmia). Ją būtų galima vadinti naujadaru *pluoštažiedė*, nes jos žiedynas susideda iš daugelio mažų varpelio formos žiedelių. Keisti gėlių pavadinimai *nidularijus, pteris, šaflera*. Pirmąją gėlę būtų galima vadinti žodžiu *lapõkė*, nes jos lapai išvaizdūs. Antrąją gėlę galėtume įvardyti naujadaru *papartūnas*, nes jos „gentyje yra apie 280 rūšių vasaržalių, pusiau visžalių ir visžalių paparčių“ KG 221. Trečiajai gėlei pavadinti galėtų tikti naujadaras *šakõtė*, nes jos stiebui labai būdingas šakojimasis. Lietuviškus naujadarus būtų galima vartoti šalia skolinių, kad ilgainiui įsitvirtintų šios srities nomenklatūroje.

Kai kurie lauko ar kambarinių gėlių skolinti pavadinimai netiksliai rašomi arba netinkamai gramatinami. Pavyzdžiui, iš Peru ir Ekvadoro kilusi maloniai kvepianti gėlė vadinama terminu *kvapnusis elijotropas* (Heliotropium arborescens) SG 86. Turėtų būti: *kvapnusis*

heliotropas, nes jos žiedeliai gręžiasi į saulę, kuri graikiškai vadinama žodžiu *helios*. Viena iš alpinariumo gėlių vadinama žodžiu *etijonema* (Aethionema) SG 100. Turėtų būti: *etionema*. Dažniausiai auginama tik viena jos rūšis – *didžiažiedė etionema* (Aethionema grandiflora). Daugiametė prerijų gėlė grakščiais žiedynais vadinama sudėtiniu terminu *varpotasis lijatris* (Liatris spicata) SG 155. Taisyklingas terminas turėtų būti *liatris*. Panašiai netiksliai rašomas ir terminas *širdžialapė tijarėlė* (Tiarella cordifolia). Turėtų būti: *širdžialapė tiarelė*. Žemaūgis kambarinis papartis vadinamas skolintu terminu *adijantas* (Adiantum) KG 130. Turėtų būti: *adiantas*. Kambarinės palmės, kurių lapai labai originalūs, galuose atrodo tarytum apspurę, vadinamos terminu *karijota* (Caryota) KG 150. Šį terminą irgi reikia rašyti be *j*, būtent: *kariotė*.

Verstinėse knygose kai kurie tolimųjų kraštų augalų pavadinimai lieka neišversti, nes nėra lietuviškų atitikmenų, pvz.: *Adenium obesum, Beaucarnea recurvata, Exacum affine, Jatropha podagrica, Medinilla magnifica* ir kt. (KAE 126). Pasitardami su specialistais, vertėjai jiems pavadinti galėtų siūlyti ir naujadarus, juoba kad kai kurių paminėtų gėlių skiriamieji požymiai yra labai ryškūs. Pavyzdžiui, *Adenium obesum* būtų galima vadinti terminu *tukliójі stiebūnė*, nes jos stiebas labai storas, panašus į medžio kamieną. Agavinių šeimos iš Meksikos kilusį augalą *Beaucarnea recurvata* būtų galima vadinti sudėtiniu terminu *lenktalāpė agavūnė*. Maloniai kvepiančiai kambarinei gėlei *Exaccum affine* pavadinti galėtų tikti naujadaras *enėrginė žiedūnėlė*, nes ji žydi labai gausiais mažais žiedeliais ir gydo depresijas bei aktyvina plaučius. Kitais atvejais lotyniški augalų pavadinimai neverčiami net ir tuo atveju, kai atitinkami lietuviški terminai vartojami toje pačioje knygoje. Pavyzdžiui, *vaistinę medetką* (Calendula officinalis) „tinka derinti su *Ageratum, Salvia farinacea, Tagetes, Delphinium, Heliopsis, Rudbeckia, Calamagrostis*“ SG 82. Ten pat, kitose teksto vietose, *Ageratum* vadinama *žydrūnu, Salvia farinacea – miltuotuoju šalaviju, Delphinium – pentinium, Heliopsis – saulakiu, Rudbeckia – rudbekija, Calamagrostis – lendrūnu*. Toks terminų vartosenos nenuoseklumas yra nepateisinamas.

Beje, gėlių veislių pavadinimai yra neverčiami.

SUTRUMPINIMAI

AAS – Galinis V. *Aukštesniųjų augalų sistematika*, Vilnius, 1984.
DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1993.
G – Urbonas V. *Grybai*, Vilnius, 1986.
KAE – Hoffmann E. K. *Kambarinių augalų energija*, Vilnius, 2000.
KG – *Kambarinės gėlės*, Vilnius, 1997.
LF – *Lietuvos fauna. Vabalai* 1, 2, Vilnius, 1995, 1997.
LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas.* Red. J. Dagys. Kaunas, 1938.
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* 5, Vilnius, 1959.
PB – Kniūkšta P. *Priesagos -inis būdvardžiai*, Vilnius, 1976.
SG – Hertlė B., Kyrmejeris P., Nikig M. *Sodo gėlės*, Vilnius, 1995.

Kazimieras GAIVENIS

Kazimieras GAIVENIS
Lietuvių kalbos institutas
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius
E. paštas termin@ktl.mii.lt

Gauta 2001 06 10